

Лілія Стахів, аспірант

Дрогобицького державного педагогічного університету
ім І. Я. Франка

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЗАСОБОМ НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ (1919 – 1939 рр.)

На змісті букварів, читанок, граматик, методичних посібників, якими користувалися молодші школярі та вчителі у міжвоєнний період, розкрито особливості національно-патріотичного виховання, що є одним із важливих напрямів родинного виховання. На творах показано любов до рідного краю, батьківського дому, рідного порогу.

Постановка проблеми. Сьогодні проти шкідливої антигуманної інформації, що насаджується дітям кінематографом, телебаченням, особливо гостро постає потреба у відродженні традиційного статусу української родини. Тому завданням сучасної педагогічної науки є відродження у зруйнованих молодих душах животворного коріння родинно-виховного досвіду, органічне вплетення його у канву навчально-виховного процесу. Слід довести кожному учневі, кожній родині, що український народ є нацією з багатовіковою історією і культурою, традиціями, звичаями, обрядами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему родинного виховання у наукових доробках розкривають багато сучасних дослідників: Г.Авдіянець, К. Журба, Р.Пріма, Н.Семенова, Л.Повалій, І.Сіданіч та ін. Процес формування рис громадянина через призму родинно-побутової звичаєвості експериментально показано Р.Прімою. Виховання культури батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі розкрито у дослідженнях І.Сіданіч, Л.Повалій. Вивченню витоків людської духовності у культурологічному аспекті присвячені статті Г.Авдіянець, К. Журби та ін.

Враховуючи і використовуючи доробок науковців, ми розглядаємо проблему родинного виховання у процесі творення соборної і незалежної України, досліджуємо її з точки зору використання навчальної книги як основного засобу в цьому процесі.

Мета: дати аналіз змісту букварів, читанок, граматик, якими користувалися молодші школярі, та методичних посібників, які використовували у навчально-виховному процесі вчителі на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, і на їх змісті розкрити особливості національно-патріотичного виховання в українській родині.

Виклад основного матеріалу. У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) визначені пріоритетні напрями, серед яких чільне місце посідає родинне виховання. У ній зазначено, що “невмирущим джерелом національної культури українців” є “традиційне моральне і естетичне родинне виховання”, яке проявляється в “постійному духовному самовдосконаленні особистості, формуванні інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації” [4, 30 – 32].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що родинне виховання у 20 – 30-х рр. ХХ ст. було успішним, оскільки воно ґрунтувалося на єдності культури: мови, пісні, казки, будувало своє життя в тісному зв'язку зі своїм народом. Любов до Батьківщини, до рідної землі пронизувала всі ділянки родинного життя. Родичі вчили “любити все своє рідне, стояти за нього правдою та помагати своєму народові” [18, 4]. Служіння Батьківщини було переплетене зі служінням Богові.

Слід сказати, що прищеплення любові до рідної землі у родині здійснювалося насамперед через молитву. Наприклад, на сторінках підручників була вміщена молитва “Боже Великий Єдиний”, у якій народ просить для себе кращої долі, свободи, справедливості (“Боже Великий Єдиний, нам Україну храни”) [13, 39]. Це була молитва усієї родини, назва якої – український народ. Наші предки вчилися молитись і “за врагов наших” [2, 71].

Зауважуємо, що зміст підручників містив тексти про героїчні сторінки нашого народу, в яких відображено славне минуле. Акцентуємо увагу на підручниках А.Домбровського, Б.Заклинського, В.Полянського, в яких знаходимо такі твори, як: “Козаччина”, “Про Захара Беркута” [5, 42 – 59] та ін. Почуття патріотизму входило у дитячі душі з розповідями про жертвне і героїчне життя

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЗАСОБОМ НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ (1919 – 1939 рр.)

князів та королів, які своїми добрими справами прославляли Галицьку державу: Данила Галицького, Лева II, Юрія I, Андрія II, Юрія II [5, 40]. На сторінках підручників був вміщений портрет славного сина українського народу Т.Шевченка, у творах подавалися короткі відомості про нього, про Маркіяна Шашкевича та інших відомих постатей. Діти мали змогу ознайомитися з їх поетичною творчістю (“Вечір” Т.Шевченка, “Заповіт” Т.Шевченка) та ін. [5, 56].

Слід зазначити, що у підручниках містилися твори пізнавального характеру, зі змісту яких діти дізнавалися, наприклад, про землі Західної України: “Східна Галичина і сусіди української землі називаються Західною Україною. Найбільше місто в Східній Галичині – старовинне місто Львів. Його ріка, що перепливає Східну Галичину, – Дністер” [16, 54]. Статистичні дані про українців наводилися у тексті “Кілько українців живе на світі і де вони живуть” (На кожних 100 людей припадає 75 українців, 25 – інших національностей... На Радянській Україні – 23 млн., в Польщі – 6 млн., в Бессарабії і Буковині – 1 млн., на Закарпатті – 1/2 млн.) [5, 46] та ін.

Зміст підручників був насичений творами, в яких зображалася краса і велич рідного краю, у них прищеплювалася любов до рідних гір, лук, полів і лісів, пишних борів [1, 63]. На творах розкривалися поняття “Батьківщина, Вітчизна”: це “ті ліси, поля, городи і гай і потік”, “ряди сих хат, де сільський живе люд”, “се могил тих світ, де лежать померлі прадіди й діди”, “де в землю всякнула кров їх, піт, сльоза” [17, 54].

Любов’ю та гордістю були пройняті твори “Як я звуся і хто я” [8, 4], “Рідний край”, “Я – українець”. В останньому знаходимо такі рядки: “Як я радію, як гордий тим, як я дякую Господові за те, що я вродився українцем! Ділами, працею усього мого життя хочу собі заслужити на ім’я доброго українця” [8, 27 – 28].

Привертають увагу і твори, в яких розкрито настанови батьків: як жити, щоб не осоромити славне ім’я “українець”. Це показано у творі “Батько – синові”: “Українцем ти родився і люби Україну. Мій заповіт: Добрий і гарний дух людини в українській груді” [18, 5]. Зворушливим було і повчання матері (“Наша мати”): Любіть Україну! Любіть її діти! Уквітчайте її собою, як городчик квіти... Не забудьте про рідну стріху. Та про мову нашу любов, що вас забавляла, та про пісню сердечную, що вас присипляла... про Вкраїну, нашу неньку, ви не забувайте” [8, 29].

Звертаємо увагу також і на буковинський букварик, на сторінках якого висвітлено почуття жалю за рідною стороною. Ця думка розкрита,

зокрема у творі “На чужині”. Реченням “Серце тужить, серце плаче за родинним краєм” автор вчив малого читача, що “кожній людині наймиліша рідна сторона” [15, 39].

Як бачимо, християнські засади родинного виховання забезпечували передачу з покоління в покоління любові до рідної землі, отчого краю, відчуття приналежності до свого народу.

Українська родина, перебуваючи в умовах жорсткого етноциду і будучи відірваною від елітарної культури, творила свою народну казку, народну пісню, свою рідну мову. Плекала вона мову як “дорогоцінний скарб”, що “зберігає та передає з покоління в покоління розвиток думок, витворює радість народної душі”, зігриває “думку і творчу духову діяльність, розсудок, образовість” [7, 6].

На змісті творів ми бачимо, як у родині високо цінували цей “народний скарб прекрасний”. Порівнюючи його із сонцем у небі, автори звертали увагу на те, що рідна мова мусить бути дорога кожній українській дитині, бо це мова її предків (“Предків наша люба мова”) [7, 6]. Вона “рідна, мила, звучна, повна”, багата на говори, яких об’єднує книжна мова. “Це немов ті прегарні квітки в одній китиці... ті світлі галузочки одного великого прекрасного дерева”, – так звертався устами батьків до малого читача В.Полянський – автор підручника “До сонця” [13, 35].

Рідна мова є милою кожній українській дитині, бо вона, як це сказано у підручниках, виходить з лона матері через колискову пісню, а згодом – казку, байку, розповідь. Прикладом цього були рядки вірша О.Олеся “В школі рідній – рідна мова”, які не втратили своєї актуальності і в наш час (вони вміщені у підручниках для сучасної початкової школи, зокрема у букварі Д.Луцика, М.Проць, А.Савшак): “Рідна мова! Рідна мова! Що в єдине нас злива – перші матері слова, перша пісня колискова” [5, 74].

Рідною мовою діти молилися, розмовляли. Ця думка гарно висловлена у вірші С.Воробкевича “Родный язык” (“Мы до Бога мольбы слали ще дьтьми малыми... У той мовъ мы спъвали, при гръ розмовляли, у той мовъ нам минувшость нашу розказали”) [3, 8 – 9].

Рідної мови діти навчалися серед рідних і близьких у родинному колі людей. У вірші М.Підгірянки читаємо: “Яка сердечна мамі розмова і яка люба рідная мова” [6, 10]. Варто зазначити, що цікаві речення на цю тему були вміщені і у граматиках О.Поповича, наприклад: “Котра мова наймиліша? Учїться __ мови! Будьте вірні __ мови! Любіть __ мову! Гордісься __ мовою! В __ мові наш найдорожчий скарб” [14, 37].

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЗАСОБОМ НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ (1919 – 1939 рр.)

Вправи творчого характеру вміщені і у підручнику М.Кузьмової: “Допиши: Моя рідна мова, се мова _____” [9, 3] та ін.

Отже, поетичними та прозовими рядками автори закликали плекати рідну мову, розмовляти тільки “своимъ роднымъ словомъ” [3, 9], не засмічувати її, а вдосконалювати. Діти розуміли, що своєю мовою слід гордитися, бо це є рідна мова, яка “кожному любба” і мила [7, 6].

Аналіз підручників дає підставу стверджувати, що дітям прищеплювалася любов до Батьківщини, яка починалася із любові до рідної домівки, отчого порогу, рідного села. Легкі і доступні для сприймання дітьми молодшого шкільного віку рядки творів засівали в дитячі душі зерна любові. Про це свідчили такі вірші, наприклад, як: “За селом” Т.Шевченка [6, 19]. Зворушливими виступали і поетичні рядки М.Конопницької “Моє село” (“Те село моє рідненьке більш всього люблю, кохаю, кожний кущик, кожну хатку і дитину кожну знаю”) [19, 10] та ін.

Рідне місце, де проходило дитинство, автори порівнювали із писанкою, в якій ніби українським орнаментом перепліталася краса гаїв, лісів, полів і синіх гір. Останнім рядком “сам Бог витає над селом” автор підводив дитину до думки, що все, що її оточує, йде від Бога [6, 19]. Це духовне збагачення торкалося до струн дитячих сердець, промовляло голосом Бога.

Наймиліші серцю української дитини місця описані і у вірші “Рідне село”, в якому читаємо:

“Наймиліш мені на світі там, де я родився,
там я ріс, пізнав я Бога, в школі я учився...

Там знайомі та сусіди, там моя родина...

Село рідне, рідні ниви, як я вас не бачу,

То я тужу та сумую, а часом заплачу” [1, 103].

Аналіз підручників засвідчує, що ці рядки глибоко вкорінювалися в дитячих душах. На уроках рідної мови ці думки діти переносили на папір. Про це свідчать “Шкільні задачі” [твори – С.Л.], в яких діти писали про свою родину, рідну околицю, рідні батьківські пороги [7, 129].

Слід сказати, що з метою прищеплення теплих родинних почуттів у підручниках було вміщено цілий ряд прислів'їв та приказок: “Хоч не красне, але власне”, “Ліпший свій сукман, як чужий жупан” [19, 64], “Що край – то звичай” [16, 23] та ін.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що український народ ненав'язливо через рідну мову, народну думу, дитячу молитву за Україну прищеплював і любов до рідної криниці, до батьківського порогу, до рідної домівки.

Національні цінності на родинному полі, з якими

дитина вперше ознайомлювалася, втілювалися як у національній культурі, так і у поведінці та світогляді батьків. На змісті творів ми бачимо, як наші предки прищеплювали почуття національно-етнічного та територіально-державного патріотизму, нерозривно пов'язані із почуттям любові до Всевишнього: “Люблю Бога, тата, маму, люблю всю родину, люблю щиро нашу тиху рідненьку хатину” (“Кого я люблю”) [17, 82], в якій “мы с вят узрели, гдѣ нам отец, мати перву пьню пьли” (“Родной дом”) [2, 62], з якої пішли „перший раз до церкви, до школи” (“Родна хата”) [3, 2].

Автори підручників устами малої дитини чи вже дорослої людини називали рідну батьківську хату гарним українським словом “оселею” (“Нема нічого ріднішого, як рідна оселя!”) [12, 100], порівнювали із палатою (“Моя хатка, як палатка, хоч непоказенька, дерев'яна, небагата, та моя рідненька” О.Попович) [15, 55], із наймилішим серцю земним расм (“Боже, храни мій рай!”) [6, 6].

Хочемо зауважити, що особливістю української родини завжди був природний потяг до естетизації побуту, оздоблювання і прикрашування свого житла, знарядь праці, пов'язаних з обрядами і звичаями, що і показано у підручниках. Їх аналіз засвідчує, що значний виховний вплив на дітей мало житло української родини, оформлене в народному дусі: на стінах – ікони, портрети батьків, бабусь та дідусів, діячів культури; над вікнами обереги – вишиті рушники; біля хати – традиційне для українців художньо-декоративне оформлення садиби. В цьому ми переконуємося, гортаючи сторінки підручників Д.Андрейка, С.Козицького, В.Полтавця, О.Рожанківської, І.Петрової, Р.Шкляра та Я.Тумінської та ін.

Про це свідчить, наприклад, і вправа, яку автор рекомендував виконати вдома (“Напиши, що є у вашій хаті, що на подвір'ю. Нарисуй хатку, як умієш. Коло хатки нарисуй садок або керницю”) [9, 10], а також текст “Хата”, в якому читаємо: “Стіни світлиці украшені образами святих. Все те небогате, але чисте й гарне” [11, 48]. Тут увагу привертає саме слово “світлиця”, яке майже витіснилося із українського лексикону словами російського походження “приймальня”, “гостинна”. На нашу думку, це слово влучніше і краще, милозвучніше і вдаліше, бо походить від слова “світлю”, що потрапляє у кімнату для гостей, де завжди має витати Божий Дух.

Варто зазначити, що автори підручників звертали увагу на оригінальність покрою та орнаментизацію одягу, в якому особливо

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЗАСОБОМ НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ (1919 – 1939 рр.)

виявлявся естетизм матері-українки. Так, наприклад, на титульній сторінці підручника “Моя перша книжечка” О.Рожанківської та І. Петрової зображено жінку-матір в чудовому українському костюмі. Є тут і писанка, є і кобза як обереги української родини. Підтвердженням цього є ілюстрації, розміщені у підручниках А.Андрейка, В.Полтавця, М.Кузьмової, Р.Шкляра та Я.Тумінської та ін.

Отже, побут української родини, хоча не будучи ідеальним, орієнтував українську дитину не лише на земле, але й на Високе і Вічне.

Акуратність і охайність побуту сприяла до частих гостинних відвідувань. Слід сказати, що нашим предкам було властиве почуття щирості і привітності, почуття багатства душі. Українська родина вчила дотримуватися законів гостинності. Про це свідчать твори, розміщені в підручниках М.Матвійчука, О.Маркуша та ін. Надзвичайно цікавим і провчальним є вірш “Гостинність”, в якому знаходимо такі рядки:

“Хоч маленька наша хата, не питайте, люде!

Любым гостям днем и ночью все в ній мьсто буде.

Хльба, соли є доволь, буде чим прийняти;

На то дав нам Бог за труд наш, щоб и другим дати.

Най одлюдок перед гостьми хату замыкає, –

Нам з людьми по людски жити сам Бог помагає” [10, 44].

Гостинність як родинна цінність гарно розкрита і у вправах з граматики (“Господар радий (гість)”) [14, 24] та ін.

Висновки. Отже, на підставі аналізу змісту підручників можна сказати, що в основі родинного виховання лежало прищеплення своїм вихованцям любові до всього рідного і близького українській дитині: мови, стежини, джерела, які завжди ведуть до батьківського порогу, маминої криниці, до всього того, що зветься одним словом – Батьківщина.

Подальшого дослідження потребує розкриття валео-екологічного напрямку родинного виховання на матеріалах навчальної книги в досліджуваній період.

1. *Буквар і перша читанка для вселюдних шкіл.* – Львів: Накл. Держ. в-ва шк. кн., 1928. – 126 с.

2. *Вислоцький Д. Карпаторусській буквар.* – Вид. 2-е, дополн.. – Ужгород: Б.в. – 94 с.

3. *Волошин А. Читанка для 2 кл. народныхъ школь.* – Ужгородъ: Изд-іе ац. т-ва “УНІО”, 1921. – 77 с.

4. *Галузинський В.М., Свтух М.Б. Педагогіка: Теорія та історія.* – Рівне, 1996. – 231 с.

5. *Домбровський А. Рідне слово: Буквар для неграмотних.* – Львів: Накл. т-ва “Просвіта”, 1928. – 75 с.

6. *Заклинський Б. Веснянка: Букварева читанка (II півріч 1 кл.).* – Косів: Накл. в-ва “Довбуш”, 1919. – 32 с.

7. *Заклинський Б. Методика усного і писемного стилю для всіх шкіл.* – Львів: Накл. М.Матвійчука, 1929. – 161 с.

8. *Заклинський Б. Читанка для 2 кл.* – Косів: Накл. в-ва “Довбуш”, 1919. – 32 с.

9. *Кузьмова М. Українська читаночка.* – VI ч. – Коломия: Накл. О.Кузьми, 1922. – 62 с.

10. *Маркуш О., Ревай Ю. Отчина: Читанка для 3 – 4 школьного року народних школ.* – Прага: Накл. Держ. в-ва, Б.Р. – 194 с.

11. *Народна школа: Буквар. 1 ч.* – Львів: Накл. держ. в-ва шк. кн., 1922. – 77 с.

12. *Полтавець В. Зірка: Буквар і перша читанка для шкіл.* – Варшава: В-во “Наш край”, 1929. – 99 с.

13. *Полянський В. До сонця: Початки письма і рахунків для старших.* – Львів: Накл. т-ва “Просвіта”, 1938. – 114 с.

14. *Попович О. Граматичні вправи для вселюдних шкіл.* – Ч.1 для II р. науки. – Львів: Накл. Укр. Пед. т-ва, 1924. – 47 с.

15. *Український букварь для народних шкіл.* – Чернівці: Українська Видавнича Спілка, 1933. – 78 с.

16. *Українська робітничка школа: Буквар і перша читанка.* – Нью Йорк: В-во Союзу Укр. Робітн. Ор-ій в Сполучених Державах, 1925. – 58 с.

17. *Читанка для 3 класи вселюдної школи.* – Львів: Накл. в-ва шк. -кн., 1925. – 158 с.

18. *Читаночка для 3 класи.* – Косів: Накл. в-ва “Довбуш”, 1919. – 79 с.

19. *Шкляр Р. і Тумінська Я. Життя і праця: Читанка для 3 класи вселюдних шкіл.* – Вид. 2-е, поправне. – Львів: В-во кн. шк. – Б.р. – 174 с.